नीतिचन्द्रिका

अपमानं पुरस्कृत्य मानं कृत्वा तु पृष्ठतः ।
स्वकार्यमुद्धरेत् प्राज्ञः कार्यध्वंसो हि मूर्खता ॥ ९ ॥

पदविभागः

अपमानम्, पुरस्कृत्य, मानम्, कृत्वा, तु, पृष्ठतः, स्वकार्यम्, उद्धरेत्, प्राज्ञः, कार्य-ध्वंसः, हि, मूर्खता ।

अन्वयः

प्राज्ञः अपमानं पुरस्कृत्य, मानं तु पृष्ठतः कृत्वा, स्वकार्यम् उद्धरेत् । कार्यध्वंसः हि मूर्खता ।

कठिनपदार्थः

- पृष्ठतः कृत्वा = अविगणय्य ।
- कार्यध्वंसः = कार्यनाशः ।

नीतिचन्द्रिका

अपमानं पुरस्कृत्य मानं कृत्वा तु पृष्ठतः ।
स्वकार्यमुद्धरेत् प्राज्ञः कार्यध्वंसो हि मूर्खता ॥ ९ ॥

भावार्थः

अपमानः जातः चेदपि चिन्ताम् अकृत्वा, गर्वादिकं मनसि अस्थापयित्वा (अविधाय), प्राज्ञः स्वीयं कार्यं साधयेत् । कार्यहानिः तस्य मूर्खतां द्योतयति ।

नीतिचन्द्रिका

अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसेविनः ।
चत्वारि तस्य वर्धन्ते आयुर्विद्या यशो बलम् ॥ १० ॥

पदविभागः

अभिवादन-शीलस्य, नित्यम्, वृद्ध-उपसेविनः, चत्वारि, तस्य, वर्धन्ते, आयुः, विद्या, यशः, बलम् ।

अन्वयः

अभिवादनशीलस्य, नित्यं वृद्धोपसेविनः तस्य (जनस्य), आयुः, विद्या, यशः, बलं चत्वारि वर्धन्ते ।

कठिनपदार्थः

- यशः = कीर्तिः ।

नीतिचन्द्रिका

अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसेविनः ।
चत्वारि तस्य वर्धन्ते आयुर्विद्या यशो बलम् ॥ १० ॥

भावार्थः

यः जनः सुशीलः विनयशीलः च भवति, सदा ज्येष्ठानाम् अभिवादनं करोति, तान् सगौरवं सत्करोति, प्रतिदिनं वृद्धानां सेवां करोति, तस्य जनस्य आयुः, विद्या, कीर्तिः, बलं चेति चत्वारि वर्धन्ते ।

नीतिचन्द्रिका

अर्थातुराणां न गुरुर्न बन्धुः कामातुराणां न भयं न लज्जा ।
विद्यातुराणां न सुखं न निद्रा क्षुधातुराणां न रुचिर्न वेला ॥ ११ ॥

पदविभागः

अर्थ-आतुराणाम्, न, गुरुः, न, बन्धुः, काम-आतुराणाम्, न, भयम्, न, लज्जा, विद्या-आतुराणाम्, न, सुखम्, न, निद्रा, क्षुधा-आतुराणाम्, न, रुचिः, न, वेला ।

अन्वयः

अर्थातुराणां न गुरुः, न बन्धुः (विद्यते) । कामातुराणां न भयं, न लज्जा (विद्यते) । विद्यातुराणां न सुखं, न निद्रा (विद्यते) । क्षुधातुराणां न रुचिः, न वेला (विद्यते) ।

कठिनपदार्थः

- अर्थः = सम्पत्तिः, धनम् ।
- कामः = इच्छा ।
- क्षुधा = बुभुक्षा ।
- वेला = समयः ।
- आतुरता = उत्सुकता ।
- आतुरालयः = वैद्यालयः ।

नीतिचन्द्रिका

अर्थातुराणां न गुरुर्न बन्धुः कामातुराणां न भयं न लज्जा ।
विद्यातुराणां न सुखं न निद्रा क्षुधातुराणां न रुचिर्न वेला ॥ ११ ॥

भावार्थः

ये धनसम्पादने उत्सुकाः वर्तन्ते, तेषां गुरुः बन्धुः इति वा भावना न भवति । सदा वाणिज्यदृष्टिः एव तेषाम् । कामे उत्सुकानां कस्मादपि भयं लज्जा वा न भवति । विद्यार्जने तत्पराः निद्रां सुखं च अविगणय्य अहोरात्रं परिश्रमं कुर्वन्ति । ये नितरां बुभुक्षिताः वर्तन्ते ते रुचिं समयं वा न पश्यन्ति ।

नीतिचन्द्रिका

अहिंसा सत्यमस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
एवं सामाजिकं धर्मं चातुर्वर्ण्येऽब्रवीन्मनुः ॥ १२ ॥

पदविभागः

अहिंसा, सत्यम्, अस्तेयम्, शौचम्, इन्द्रिय-निग्रहः, एवम्, सामाजिकम्, धर्मम्, चातुर्वर्ण्ये, अब्रवीत्, मनुः ।

कठिनपदार्थः

- अब्रवीत् = अवदत् ।

अन्वयः

मनुः चातुर्वर्ण्ये सामाजिकं धर्मम् एवम् अब्रवीत् - अहिंसा, सत्यम्, अस्तेयं, शौचम्, इन्द्रिय-निग्रहः (इति) ।

नीतिचन्द्रिका

अहिंसा सत्यमस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
एवं सामाजिकं धर्मं चातुर्वर्ण्येऽब्रवीन्मनुः ॥ १२ ॥

भावार्थः

सामाजिकः धर्मः नाम कः इति मनुः चातुर्वर्ण्यसम्बन्धितया (चतुर्वर्णसम्बद्धैः सर्वैः करणीयतया) इत्थम् अवदत् – अहिंसा, सत्यवाक्यपरिपालनं, चौर्य-अकरणम्, शुचित्वपालनम्, इन्द्रियनिग्रहः च इति ।